

نارەزايى ئاۋ لە ئيران

24-07-2021

نووسەرەگان

زريان رۇژھەلاتى

كورتە : نارەزايى خەلكى خوزستان لە ئيران بەھۆى كەمئاوى، لەم رۇژانەدا كە پلەى گەرما لەوئ، خۆى لە قەرەى 47 _ 48 پلە دەدات، رۇژەئى تارانى داگرتووہ. ئيران لە چاۋ چەند سالى پيش ئىستا، لە سياسەتى دەرەوہ پيدا تۇزىك داشى سوارە. لە دانوستاندىن لەبارەى بەرنامە ئەتۆمىيەكەى پەلە ناكات و. داۋاى لا بردنى گەمارۇكان دەكات. بەشيك لە ركابەرە ناۋچەيەكانيشى، دەيانەوئ گرژيەكانيان لەگەلى كەمبەكەنەوہ. ھەلبەت دۇخى سياسەتى ناوئى وانبيە و رووبەرۋوى يەكئىك لە گرنگترين قەيرانەكانى خۆى بووہتەوہ؛ ئەوئش نارەزايى جەماوہريە!

بەرايى

نارەزىيە خەلقى خوزىستان لە ئىران بەھۆى كەمئايى، لەم رۇزئاندا كە پلەى گەرما لەوئى، خۇى لە قەرەى 47 - 48 پلە دەدات، رۇزھەنى تارانى داگرتووه. ئىران لە چاوهند سالى پىش ئىستا، لە سىياسەتى دەرەوھىدا تۇزىك داشى سوارە. لە دانوستاندن لەبارەى بەرنامە ئەتۆمىيەكەى پەلە ناكات و، داواى لاىردنى گەمارۇكان دەكات. بەشنىك لە رىكابەرە ناوچەبىيەكانىشى، دەيانەوئى گۇرۇبەكانىان لەگەلى كەمبەكەنەوھ. ھەلەت دۇخى سىياسەتى ناوخۇى وانىيە و رووبەرەووى يەككىك لە گىرنگىرتىن قەيرانەكانى خۇى بووھتەوھ؛ ئەوئىش نارەزىيە جەماوھرىيە!

رووداوهكە چىيە؟

نارەزىيە خوزىستانىيەكان لە دەست كەمئايى، بۇ دوو پارىزگاي ئىسغەھان و لوپستانىش پەرەى سەند و چەند شوئىنىكى جىجايى گرتەوھ. ھىومان رايئىس وۇچ باسى كووزانى 3 خۇپىشاندەرى كردووه [1] و، ھەندىك سەرچاوهى دىكەش ئەو ژمارەى بۇ 7 بەرزەكەنەوھ [2].

ژمارەىك لە پەرلەمانتارەكانى ئەو پارىزگايە رەخنەيان لە حكومەت و پەرلەمان گرتووه كە خەمى دۇخى خوزىستان ناخۇن و ئايەتوللا محەممەد حوسەين ئەحمەدى شاھروودى، نوئىنەرى ئەوئى لە ئەنجوومەنى شارەزايانى رابەرى، رەخنەى لە كەمەرخەمىي نووسىنگەى رابەرى ئىران، سەرۇككۇمار و ھەزارەتى وزەش گرتووه و گوتوويەتى "بەداخوھە گۇييان لىنەگرتىن" [3].

خوزىستان لەجىياتى دانەىك، 4 رووبارى گەورە و بچووكى بە ناوھەكانى (كارون، مارون، دز و كەرخە) ھەيە و بەپئى ھەندىك لە ئامارەكانىش، "33% ئاوه سەرزەوئىيەكانى ئىران لەوئىيە" [4]، بەلام ئىستا كەمئايە!

نارەزىيەكان دەلئىن، پۇزەھەكانى حكومەت بۇ گواستەوھى ئاوى رووبارەكانى خوزىستان بۇ پارىزگا ناوھەندىيەكانى ئىران، بىچ و بناوانى ئەو كەمئايەى دروستكردووه و، ھەندىك لە بەرپىرسانى حكومەتىش دەلئىن بەفەرۇدانى ئاوه كىشەكەى دروستكردووه. سالى 2019، ناوھەندى لىكۇلئىنەوھەكانى پەرلەمانى ئىران، پىشېنى كردبوو كە 80% خەلكى ئىران تووشى گرتى كەمئايى بىنەوھ [5] لەوئىشدا ئامازەى بەوھە كردبوو كە ناوچەى ئاوىي نئوھەراستى ئىران، كە پارىزگايان ھەك: ئىسغەھان، كرمان، يەزد و خۇراسانى جنوبىش دەگرتەوھ، كەمئايەتىن ناوچەن. ماوھى چەندىن سالىشە پۇزەى جىجايى بۇ گۇرپىنى رىپەوئى ئاوى ناوچەكانى رۇزئاواى ئىران لە ئارادايە. ئەمسال ھەسەن رۇحانى پۇزەىكەى گواستەوھى ئاوى دەريا بۇ سەھراى كردووه كە ئامانج لىي، گواستەوھى ئاوى شىرىنكراوى خەلىچ و دەرياى عومانە بۇ پارىزگايانى نئوھەراست، سىستان و بەلوچىستان. لە سەر لەقەكانى رووبارى كارونى خوزىستان كە چەند پارىزگايەكى دىكەوھە دىن، چەندىن بەنداو دروستكراون و لەرپى تونئىل و كەنالەوھ، ئاوه بۇ پارىزگايانى نئوھەراست براوھ. لانىكەم باسى پۇزەى 9 بەنداو لەسەر لەقەكانى كارون دەكرىن كە لە ھەرسى پارىزگاي لورستان، مەركەزى و چوارمەھال و بەختارىيەوھە دەرپۇتە ناوه خوزىستان كە ھەندىكىان كەوتوونەتە كار و ئەمەش خەلكى تووھە كردووه. نەك تەنبا خەلكى ئاسايى، بەلكو ئەمە مشتومرئىكى لەنئوان پەرلەمانتارانى خوزىستان و پارىزگايەكى ھەك ئىسغەھانىش دروستكردووه كە ئاوى بۇ براوھ. سالى 2019، 19 پەرلەمانتارى ئىسغەھان لە دزى لاىردنى پارەى دائراو بۇ جىيەجىكردنى پۇزەكانى گواستەوھى ئاوى لەقەكانى رووبارى كارون بۇ پارىزگايەكانى و زىندووكردنەوھى رووبارى زايەندەپوود، دەستيان لەكاركىشايەوھە تاوھكو حكومەت ناچاربىت ئەو پارەى تەرخانىكات و ئەوئىش كردى [6] نوئىنەرانى خوزىستانىش لەكاتى گوتارى رۇحانىدا نارەزىيان دەربىرى و دواترىش لەگەل نوئىنەرانى چوارمەھال و بەختارى لەگەل جىگىرى سەرركۇمار كۇبوونەوھ.

بۇيە ئەم بابەتە پۇتانسىيەلى ئەوھى تىدايە كە لە رووداوىكى ئىدارىيەوھە بۇ پىرسىكى سىياسى بگوازىتەوھ. جىياوئى ئىتنى نئوان ئەو پارىزگايانەى كە ئاويان لىپراوھ، لەگەل ئەوانەى كە ئاويان بۇ براوھ، واىكردووه كە بەرپىرسانى پلەيەكى تاران، كە زۇريان خەلكى ناوچەكانى نئوھەراست و باكورى ئەو وئاتەن ھەك خۇراسان و سەمان و يەزد و ئىسغەھان و ...، خەمى ئەوھيان بىت كە نەوھەك ئەو نارەزىيانە قەلشە ئەتنى و نەتەوھىيەكان زىاتر بكات.

ھەلەت سىياسەتى گلدانەوھە و گواستەوھى رىپەوئى ئاوه لەئىران، تەنبا پىرسىكى سىياسى نئوخۇيى دروستكردووه، بەلكو بابەتىكى بۇ پەيوھەندىيەكانى عىراق و ئىرانىش دروستكردووه كە دەشى لە داھاتوودا زىاتر بىتە رۇزەف. چونكە دروستكردنى بەنداو لەسەر لەقەكانى سىروان و زاب كىشەى بۇ ھەرىمى كوردستان و عىراقىش دروستكردووه.

لە ماۋەي زياتر لە 10 سالى رابردوودا ئەمە سىيەمىن خۇپپىشاندىنى گەورەي خوزستانىيەكانە كە لە ئىران كوردبىتيان. سالى 2011 دۇي نامەي بەرپرسىكى تاران لەبارەي گۇرپىنى ديموگرافىي پاريژگاگە خۇپپىشاندىن كرا كە تووندووتىزىي تىكەوت. سالى 2018 يىش ھەرلە سەر ئاۋ خەلك ھاتنە سەرچادە و لە 2021 يىشدا دووبارە بووھە.

مەحمود ئەحمەد نەزاد سەرکۆمۇمارى پىشوووتى ئىران، تازەي باسى ئەۋەي كرووۋە كە كاتى خۇي "ئەنجومەنى بالاي ئاسايشى نەتەۋەي، لە ترسى ئەۋەي كە نەۋەك شەرىكى دىكە رووبدات، گەشەپىدانى خوزستانى بەتايەتى لە رۇژئاۋاي كارون راگرتوۋە، كاتىك خۇي بووھتە سەرۋۆكۆمۇمار، ئەۋ بىرپارەي ھەلۋەشانىۋەتەۋە." [7] گوتەكانى ئەحمەدى نەزاد ھەر ئامانچىكىان ھەبىت، دەتوانن ئەۋە دەرخەن كە چۇن روانگەيەكى ئەمنى و سوپايى، كارىگەرى لەسەر گوزەرانى رۇژانەي خەلك داناۋە. قاسمى سولەيمانى دىشتەكى پارىژگاي خوزستان گوتوۋيەتى، لە ئامارەكاندا رىژەي بىكارى لە خوزستان بە 14.5% ديارە بەلام لە ھەندىك شوپىندا لە سەرۋەي 40%-45% داىە. خوزستان دۇخىكى ھاوشىۋەي بەسەرى عىراقى ھەيە. نەۋتى زۇرە و خزمەتگوزارىي كەمە. زياتر لە 50% يەدەگى نەۋتى ئىران لەۋيىيە[8]، بەلام كەمئوۋى و بىن كارەبايى و بىكارى تىنى بە دانىشتوۋانەكەي ھەلچىۋە كە دىشتى پىرسى ھاۋبەشپىت لەگەل بەشىكى زۇرى ناۋچەكانى دىكەي ئىرانىش.

زيادبوونى نارەزايى جەماۋەرى

لە ماۋەي چەند سالى رابردوودا نارەزايى جەماۋەرى، لە بەشى باشوورى گۇي زەۋى و لەۋ و لاتانەي بەپىيان لەگەل ديموكراسى باش نىيە، زيادى كرووۋە. لە 12 مانگى سالى 2019دا، لانىكەم 50 خۇپپىشاندىنى گەورە و بچووك رووبانداۋە، ئەم ژمارەيە لە 11 مانگى سالى 2020دا گەپىشتوۋەتە 77.9% لەنۇ 16 خۇپپىشاندىنى ھەرەگىز كە لە ئەمرىكاي لاتىنەۋە بگرە تاۋەكو ئاسيا كراون، [9] بىچگە لە 4 دانە كە ھۆكارەكان زياتر سىياسى بوون، ئەۋاندىكە زياتر ھۆكارى ئابوورى و دۇيەتى گەندەلى و ناعەدالەتى و داۋاي رىفۇرم، پالئەرە سەرەكىيەكانى خۇپپىشاندىن بوون. خەلكى دنيا ئىدى زياتر لە جاران دۇي حكومەتەكانىان دەرەكەۋىت و ئىرانىش لەمە بەدەر نىيە.

لە ماۋەي دەسەلانى كۇمارى ئىسلامى ئىراندا، بەمەي ئەمجارەي خوزستانەۋە، لانىكەم 12 خۇپپىشاندىنى گىزىك دەرەكەۋتوون. ھەرچار حكومەت سەرگوتىكرووۋە، بەلام ھەرچى چوۋە ماۋەي نىۋان خۇپپىشاندىنەكان كەمتر بوو، ھەرۋەھا بەشدارىي خەلك زياتر بوو. بىچگە لەۋە، تووندووتىزى زياترىشى تىكەۋتوۋە. دەتوانىن بىزىن بىچگە لە رووداۋەكانى سالى 1981، نارەزايى فراۋان تاۋەكو كاتى خۇپپىشاندىنەكەي خويىندكاران لە تاران و تەورىز لە سالى 1999، كە دۇي داخستنى رۇژنامەي سەلام كرديان، شتىكى گەورە رووپىنەدا، بەلام رووداۋەكانى دە سال دواتر، رىيان خۇشكرىد بۇ زنجىرەيەك خۇپپىشاندىن كە ھەرچى چوۋ ماۋەي نىۋانىان كەمتر بوو. سالى 2009 لە دۇي ئەنجامى راگەپىندراۋى ھەلۇبۇزاردن خەلكانىكى زۇر لە سەرتاسەرى ئىران دەرەكەۋتە سەرچادە و لە ئەنجامدا بەپىي كەمترىن ژمارەكانىش بىت، لانىكەم 30 كەس كوزران و نىكەي 4000كەسپىش گىران. لە 2011، نارەزايىيەك لە دۇي دەستكارىكرىدى ديموگرافىا لە خوزستان دەرەكەۋت كە تىيدا 27 كەس كوزران. لە 2011 و 2012دا شەپۇلى بەھارى عەرەبى، كارىگەرىيەكى سنوردارى لەسەر ئىران دانا، بەلام حكومەت توانىي كۇنترولى بكات. لەۋەشدا لانىكەم، 3 كەس كوزران و زياتر لە 90 كەس برىندار بوون و نىكەي 1500 كەسپىش گىران. لە 2017-2018دا نارەزايى لەدەست گرانى تەشەنەي كرد و لە ئەنجامدا، 22كەس گىيانى لەدەستدا و نىكەي 3700 كەسپىش گىران. لە 2018، نارەزايىيەكى ئاۋ لە خوزستان دەرەكەۋت. 4 كەس كوزرا و 21 دىكە برىنداربوون و 10 كەسپىش لەسەرى گىران. داۋاي ئاۋ، نارەزايى بەنزىن لە 2019 ھات كە ئەۋانەي كەمترىن ژمارەي كوزرەكان دەلئىن، باسى 300 و ئەۋانەشى زۇرتىن دەلئىن، باسى كوزرانى 1500 خۇپپىشاندىن دەكەن و دەلئىن نىكەي 7000كەسپىش گىران. لە 2019دا نارەزايى لەسەر گرتنى مەلایەكى سوننە لە بەلوچستان دەرەكەۋت كە تىيدا 6كەس برىنداربوون. لە 2020دا نارەزايى لەسەر خستنەخوارەۋەي فرۇكە ئۇكرانىيەكە دەرەكەۋت و، لەسەر ئەۋەش 30 كەسپىش گىران. 2021 لە بەلوچستان لەسەر كوزرانى چەند كەسپىش لەۋانەي لە سنوور قاچاچى دەكەن، نارەزايى دەرەكەۋت و لە ئەنجامدا 27كەس كوزرا، 50 برىنداربوون و 3كەسپىش گىران.

كۇتايى

بەگىشتى دەتوانىن بىزىن بەمەي خوزستانەۋە، ئەمە 5 سالە كە لە ئىران بە داۋاي يەكدا خۇپپىشاندىن دەرەكەۋت. نارەزايىيەكان خىرا بلاۋ دىبەنەۋە. بابەتى نارەزايىيەكانىش تەنيا سىياسى نىن، بابەتى ئابوورى و تەننەت پىرسى مەزھەبى و نەتەۋەپىش لە گۇرۇدایە. ۋەك ئەۋانەي

1981 و 1999 نين كه زياتر پرسى ئازادى و سياسى هەبن و پيوستى بە حيزبىكى سياسى هەبىت تاوهكو ريكيان بخت. خوڤيشاندان لەسەر ئاو دەتوانن يەكسەر بۆ داوايەكى سياسى بگۆرئيت. نارەزايى لەسەر بەنزين و گرانیى دەتوانئيت بۆ نارەزايى لە سياسەتى تاران لە فەلەستين و لوبنانيش بگۆرئيت. سنوورى نيوان هۆكارە سياسى و ناسياسىيەكانى خوڤيشاندان كەمپەنگ بووه. بۆيە ئەوهى خوزستان لەسەر ئاو هەروهەا لە ئاويش زياتره. ئيران لەوانەيه بتوانئيت سەركوتى بكات وهك ئەوانيدىكه، بەلام هيچ گەرەنتييهكى نيه كه لە شوڤينىكى ديكهوه نارەزايى دەرئەكەوئيت. چونكه بابەتەكان بۆ نارەزايى لە جاران زۆرترن. پئيدەچئيت تائيستا ئيران توانيبيتى لە بابەتەكانى سياسەتى دەرئەوهى ئەم قوئاخەدا هەلبيكات، بەلام بۆ دوڤى ناوخۆ كيشەى ئەو نارەزايانەى هەيه. سەرئەنجام ئەزموونى 5 سالى رابردووى دەرئەهتات كه، چەندەى حكومەت بە كۆنترۆلكردنى خوڤيشاندانەكان راهاتبئيت، بەو ئەندازەيهش، زاتى خەلكى لە حكومەت شكاه!

<https://www.hrw.org/news/2021/07/22/iran-deadly-response-water-protests> - [1]

- [2]

<https://www.independentpersian.com/node/164011/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%D9%81%D8%B6%D8%A7%DB%8C-%D8%B3%D9%86%DA%AF%DB%8C%D9%86-%D8%A7%D9%85%D9%86%DB%8C%D8%AA%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%8C-%D8%AE%D8%B7-%D9%88-%D9%86%D8%B4%D8%A7%D9%86-%D9%85%D8%B3%D8%A6%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D9%86>

<https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86/%D8%A7%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%B6%D8%A7%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D8%AF-%D9%86%D9%85%D8%A7%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%B1%D9%88%D8%AD%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%88-%D9%82%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%A8%D8%A7%D9%81/2308467>

- [4]

<https://www.mpo-kz.ir/content/uploads/2019/07/%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%B7%D8%A8%DB%8C%D8%B9%DB%8C-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%A2%D8%A8-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AC%D9%84%D8%AF-%D9%87%D9%81%D8%AA%D9%85.pdf>

<https://rc.majlis.ir/fa/news/show/1097109> - [5]

- [6]

<https://www.mardomsalari.ir/report/100902/%D9%85%D8%A7%D8%AC%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B5%D9%88%D8%A8%D9%87-%D8%AC%D9%86%D8%AC%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D9%84-%D8%A2%D8%A8-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA>

- [7]

<https://www.independentpersian.com/node/163166/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%D9%88%D8%A7%DA%A9%D9%86%D8%B4-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%85%D8%B3%D8%A6%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D9%86>

%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF%DB%8C%E2%80%8C%D9%86%DA%98%D8%A7%D8%AF-%D8%A8%D9%87-
%D8%A7%D8%B9%D8%AA%25

https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/background.htm - [8]

<https://carnegieendowment.org/2020/12/21/worldwide-protests-in-2020-year-in-review-pub-83445>- [9]

<https://www.voanews.com/americas/global-protests-2019-demonstrators-around-world-demand-reform> [10]